

Maarten Luther

II

Soteriologie

De christelijke vrijheid in het geloof in Christus

Markus Matthias (red.)

DAMON

Inhoud

Woord vooraf	9
Inleiding	11
<i>Markus Matthias</i>	
Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, 1517	18
Disputatie ter bekendmaking van de kracht van aflaten, 1517 (95 stellingen)	
<i>Vertaling: Markus Matthias</i>	
Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute, Praefatio ad Iohannem Stupitium, 1518	40
Verklaringen van de stellingen over de kracht van aflaten, Brief aan Johannes von Staupitz, 1518	
<i>Vertaling: Max Staudt en Krista Mirjam Dijkerman</i>	
Disputatio de remissione peccatorum, 1518	50
Disputatie over de vergeving der zonden, 1518	
<i>Vertaling: Hans Lam</i>	
Sermo de poenitentia, 1518	62
Preek over [het sacrament van de] boetedoening, 1518	
<i>Vertaling: Peter Verbaan</i>	
Sermo de triplici iusticia, 1518	84
Preek over drieërlei rechtvaardigheid, 1518	
<i>Vertaling: Peter Verbaan</i>	
Sermo de duplici iusticia, 1518	98
Preek over tweeërlei rechtvaardigheid, 1518	
<i>Vertaling: Willem Maarten Dekker</i>	
Disputatio de lege et fide, 1519	120
Disputatie over wet en geloof, 1519	
<i>Vertaling: Roel Braakhuis</i>	

Decem et novem conclusiones de fide necessaria in sacramentorum perceptione Disputatio de fide infusa et acquisita, 1520 Negentien conclusies over het geloof dat noodzakelijk is bij het ontvangen van de sacramenten Disputatie over het ingeschonken en verworven geloof, 1520 <i>Vertaling: Roel Braakhuis</i>	126
Propositiones a Martino Luthero disputatae, 1520 V. [Quaestio utrum] Opera faciant ad iustificationem Uitspraken die door Maarten Luther besproken worden, 1520 V. Vraag: Dragen werken bij aan de rechtvaardiging? <i>Vertaling: Roel Braakhuis</i>	132
Epistola Lutheriana ad Leonem Decimum summum pontificem Tractatus de libertate christiana, 1520 Brief van Luther aan Paus Leo X Verhandeling over de christelijke vrijheid, 1520 <i>Vertaling: Max Staudt en Krista Mirjam Dijkerman</i>	138
Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis scholae sophistis redditae, Lutheriana Confutatio, 1521 Luthers weerlegging van de door Latomus afgelegde verantwoording voor de brandstichtende sofisten der Leuvense universiteit, 1521 <i>Vertaling: Max Staudt</i>	228
Disputationes De Rom. 3: Arbitramur hominem iustificari fide absque operibus legis, 1535-1537 Disputaties over Romeinen 3:28: Wij menen dat een mens wordt gerechtvaardigd door te geloven en niet door de wet na te leven, 1535-1537 <i>Vertaling: Carel van der Meij</i>	476
Disputatio de veste nuptiali, 1537 Disputatie over de bruidsjurk, 1537 <i>Vertaling: Willem Maarten Dekker</i>	530
Disputationes contra Antinomios, 1537 Disputaties tegen de Antinomianen, 1537 <i>Vertaling: Willem Maarten Dekker</i>	534

Disputatio Theologica an haec praepositio sit vera in Philosophia. Verbum caro factum est, 1539	554
Theologische disputatie of de volgende uitspraak waar is in de wijsbegeerte: Het Woord werd vlees, 1539 <i>Vertaling: Jan Bloemendal</i>	
Disputatio de divinitate et humanitate Christi, 1540	566
Disputatie over de goddelijkheid en de menselijkheid van Christus, 1540 <i>Vertaling: Willem Maarten Dekker</i>	
Disputatio de fide justificante, 1543	580
Disputatie over het rechtvaardigende geloof, 1543 <i>Vertaling: Johan A. Antonides</i>	
Praefatio. In: Tomus primus omnium operum, 1545	594
Woord vooraf. In: Eerste band van alle werken, 1545 <i>Vertaling: Max Staudt en Krista Mirjam Dijkerman</i>	
Registers	620
Vertalers	639

Inleiding

In deze tweede band van de *Latijn-Nederlandse studie-uitgave* staan geschriften van Luther centraal waarin hij op verschillende manieren probeerde uit te leggen en te beweren hoe de christelijke godsdienst feitelijk de problemen kon oplossen die de menselijke situatie vanuit theologische perspectief met zich mee bracht (vgl. Band I: Theologische antropologie – De mens voor God). Het gaat dus over de redding uit deze situatie (*soteriologie*) en om een kern-belofte van de christelijke verkondiging, namelijk de *christelijke vrijheid in het geloof*.

Toen Maarten Luther 1513 als doctor (promotie op 18/19 oktober 1512) en hoogleraar in de theologie *ex professo* (met gezag) de Bijbel begon uit te leggen en toe te passen, was hij een gevorderde in de christelijke theologie en praktijk. Hij was zeker de meest gevorderde van alle reformatoren. Toen Luther dertig jaar oud was, had hij al heel veel in huis. Hij was op een vrij humanistische manier opgeleid op verschillende Latijn-scholen; eerst in Mansfeld (ca. 1490-1497), vervolgens in Magdeburg aan de Domschool (1497-98) en uiteindelijk in Eisenach aan de St. Georgenschool (1498-1501). Deze opleiding was vooral gericht op een uitmuntende grammaticale en retorische taalbeheersing in Duits en Latijn. Taalbeheersing betekent in Luthers geval: zinnen en uitspraken in hun zinsverband heel slim en zuiver te kunnen analyseren. Als wij met onze taal redeneren, kunnen wij ook de waarheid alleen benaderen door de taal. Daarom moeten we heel nauwkeurig kijken wat de uitspraken behelzen en wat niet. Luther heeft om de woorden van de Bijbel gestreden (“Het woord zelf laat ik me echter niet afpakken”; zie p. 403): Welke uitleg is – logisch – aanvaardbaar? Oftewel: welke uitleg komt overeen met de eenvoudige en gewone betekenis van de woorden en de zinnen, welke komt overeen met de hele Bijbel als het ene Woord van God en welke kan echt dienen om de menselijke ervaring te duiden? Hoe kan de Bijbel anders de bron van Godskennis zijn dan op grond van haar grammaticale betekenis? Naast de humanistische opleiding op school heeft Luther de hele filosofiestudie doorlopen. Van 1501 tot en met 1505 sloot hij in Erfurt, destijds een van de universiteiten met het meeste aanzien, als tweede van zijn jaargenoten zijn filosofiestudie af met de graad van een Magister artium. Het bijzondere aan de opleiding in Erfurt was ook daar de humanistische inslag; men begon bijvoorbeeld toen niet alleen de gedachten van Aristoteles uit leerboeken te leren, maar juist zijn eigen teksten – weliswaar in het Latijn – te bestuderen. Als monnik (vanaf 1505) heeft Luther ook theologie gestudeerd. Naast alle gewone academische scholingsboeken heeft hij ook theologen met hun eigen geschriften gelezen. Vervolgens heeft Luther ook nog de reguliere stappen

tot het doctoraat in de theologie (1512) doorlopen. Totdat hij gepromoveerd werd, doceerde hij voor het vak filosofie over Aristoteles' Nicomachische ethiek, dus over het verwerven van een ethische *habitus* (gedrag, houding). Zo zegt Luther 1522 van zichzelf – zeker terecht: “Ik meen dus dat ook mijn oordeel in dit soort [theologisch-filosofische] zaken niet zo heel primitief is: ik ben erin opgeleid, heb mij gemeten aan de geesten van mijn meest geleerde generatiegenoten, heb de beste geschriften van deze soort bestudeerd, ben in de heilige Schrift minstens ten dele onderricht, daarbij bepaald ook op de proef gesteld doordat ik die dingen van de Geest moest doorlèven” (zie p. 471).

Inderdaad er komt nog iets bij, wat even zo belangrijk is en wat Luther hier ook zegt: “op de proef gesteld doordat ik die dingen van de Geest moest doorlèven.” Luther heeft immers voor 1517 twaalf jaar in een klooster gezeten – of beter gestaan, niet in een rustig benedictijnerklooster, maar in een stadsklooster van een mendikantenorde, de Augustijner-eremieten in Erfurt. Die orde en dat convent in Erfurt was niet alleen bekend om haar theologische-wetenschappelijke pretenties en prestaties, maar ook om een bijzonder strikt monnikenleven. Luther heeft die praktijk van een monnik dus meegemaakt, waarvan de kerk zei, dat een mensenleven zo het meest volkomen is. Luther heeft in zijn eigen (“onberispelijke”) ervaring “beproeft” of de kerkelijke beloftes werken, of het inderdaad mogelijk is hier en nu “heilig” of “rechtvaardig” te leven, niet op eigen kracht, maar met al de genadegaven die de kerk haar gelovige kinderen ruimschoots uitdeelde. Anders gezegd: omdat Luther de katholieke leer en het monnikenleven echt serieus nam, heeft hij uit eigen ervaring geleerd dat het kerkelijke geloof geen geloof van verlossing was. Toen Luther dus vanaf 1513 als hoogleraar theologie beoefende, deed hij dat echt als wetenschapper – aan de ene kant op basis van een taalkundige benadering (grammatica in brede zin) van de bronnen van theologische kennis (Bijbel) (“dat ik liever uit de bron drink dan uit de kleine stroompjes”, zie p. 409) en aan de andere kant met oog op de algemene menselijke ervaring (*experimentia*).

1513 begon Luther dus de Bijbel in college uit te leggen en toe te passen. Gelukkig zijn ervan soms zijn eigen notities (*Dictata in Psalmos*) soms studentenaantekeningen (collegeaantekeningen) (Brief aan de Galaten, 1516/17, Brief aan de Hebreëen 1517/18) of allebei (Brief aan de Romeinen, 1515/16) bewaard gebleven. Luther schrijft later (1545) over deze tijd: “Waarom ik u deze dingen vertel, waarde lezer? Als u mijn kleine geschriften [en ook de toen niet gepubliceerde college-reeks] gaat lezen, moet u bedenken dat ik [...] zo iemand ben geweest die ‘al schrijvende en onderwijzende steeds verder is gekomen’ [...]; niet het type dat uit het niets plotseling de hoogste toppen bereikt, zonder iets van noeste arbeid, aanvechting of beproeving, zo iemand die met één blik op de Schrift restloos alle geest eruit in zich opneemt” (zie p. 619).

Die worsteling met de Bijbelse teksten, met de bepalende theologische traditie en kerkleer en met zijn eigen ervaring blijkt ook uit de teksten die wij in deze band presenteren.

Een begin van een nieuwe visie op het christelijk geloof komen wij tegen in de bekende vijftiennegentig stellingen in de *Disputatie ter bekendmaking van de kracht van aflaten* (*Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*) van 31 oktober 1517. Hier onderscheidt Luther al heel duidelijk de kerkelijke, sacramentele boetedoening van dat wat in het Nieuwe Testament als een echte omkeer gepredikt wordt. Al hier wordt duidelijk dat Luther van een godsdienstig stelsel af wil waarin het slechts om het herstel van de balans van goede en slechte daden gaat. Dit denken hindert namelijk de oproep tot persoonlijke omkeer.

Terwijl de stellingen van 1517 nog gedompeld zijn in de traditie van een nederigheids-theologie komen wij in de brief aan zijn geestelijke vader, leider en orden-superieur, Johannes von Staupitz, waarmee hij hem de *Verklaringen van de stellingen over de kracht van aflaten* (*Resolutiones disputationum de Indulgentiarum virtute*) uit 1518 opdraagt, een heel nieuwe toon tegen. Een echte omkeer die de hele persoon omvat, begint juist bij de motiverende ervaring van de schitterende deugden. Omkeer begint niet met het optellen van de zonden op basis van de wet als biechtspiegel maar bij de meditatie van de goddelijke volmaaktheid en de daaruit voortvloeiende zelfkennis.

Op deze lijn liggen ook de *Disputatie over de vergeving der zonden* (*Disputatio de remissione peccatorum*) van 1518 en de Latijnse *Preek over [het sacrament van de] boetedoening* (*Sermo de poenitentia*) uit hetzelfde jaar. Nadat Luther in zijn 95 stellingen de toenmalige sacramentele boetedoening kritisch gezien had, is hij in deze teksten op zoek naar een vorm van boetedoening die voldoet aan Jezus' oproep tot boetedoening.

Vervolgens vallen in het jaar 1518 de twee pogingen op, waarmee Luther het begrip van Gods gerechtigheid duidelijk probeerde te onderscheiden van de menselijke gerechtigheid, zoals hij die ook in de toenmalige kerk gehandhaafd zag. Dit nadenken begint met de *Preek over drieërlei rechtvaardigheid* (*Sermo de triplici iusticia*) van 1518 en verkrijgt een duidelijk profiel met de *Preek over tweeërlei rechtvaardigheid* (*Sermo de duplici iusticia*) uit hetzelfde jaar 1518, waarin voor de eerste keer het beeld van het geestelijke huwelijk tussen Christus en die ziel verschijnt met de zogenaamde vrolijke ruil.

In de twee jaren erna, toen het ketter-proces tegen Luther even stokte, heeft Luther steeds opnieuw geprobeerd zijn nieuwe inzichten over het geloof als de grondslag van de christelijke vrijheid en de rechtvaardiging voor God tegen mogelijke of echte opwerpen te verdedigen en er op die manier zelf meer zicht op te krijgen. Te noemen zijn hier de *Disputatie over wet en geloof* (*Disputatio de lege et fide*) van 1519, de *Negentien conclusies over het geloof dat noodzakelijk is bij het ontvangen van de sacramenten* (*Decem et novem conclusiones*

Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, 1517.

WA 1, [229] 233-238
Benzing-Claus, Nr. 87-89
Aland, Nr. 721

Luther heeft de stellingen op twee manieren bekend gemaakt, openbaar op de universiteit van Wittenberg door ze (waarschijnlijk) op de gebruikelijke manier aan de deur van de slotkapel, die deel uitmaakte (van de fundatie) van de Leucorea, te laten aanspijken en privaat door ze per brieven aan geleerde vrienden te sturen. Daarvoor had hij de stellingen gewoon door druk laten vermenigvuldigen. In het gebouw van de Augustijnen in Wittenberg stond zelfs een pers onder leiding van Johann Grünenberg (Viridimontanus) (WA 551,916). – De stellingen zijn feitelijk uiterlijk 31 oktober 1517 gepubliceerd toen Luther de stellingen bij zijn brief meestuurde aan Albrecht van Brandenburg (1490-1545), keurvorst en aartsbisschop van Mainz (sinds 1514), aartsbisschop van Magdeburg (sinds 1513) en Administrateur van Halberstadt (sinds 1513). In deze brief vroeg hij van Albrecht als commissaris-generaal van de aflaat zijn aflaatinstructie bij te stellen of in te trekken. Of Luther zijn stellingen ook op 31 oktober in Wittenberg publiek gemaakt heeft, is niet zeker, omdat daarvoor eenduidige bronnen ontbreken. Luther was in ieder geval verrast dat zijn stellingen, ook in de volkstaal, zo snel verspreid werden. De belangrijkste bronnen hiervoor zijn Luthers brieven aan Albrecht van Brandenburg, 31-10-1517 (WA.Br 1, 108-115, Nr. 48), Johann Lang, 11-11-1517 (WA.Br 1, 121-123, Nr. 52), Hieronymus Scultetus, bisschop van Brandenburg (bisschop ordinarius), 13-2-1518 (WA.Br 1, 135-141, Nr. 58), Christoph Scheurl, 5-3-1518 (WA.Br 1, 151-153, Nr. 62), Jodocus Trutvetter, 9-5-1518 (WA.Br 1, 169-172, Nr. 74) en Paus Leo, 30-5-1518 (WA.Br 1, 179, Nr. 78 resp. WA 1, 527-529). Andere bronnen voor de historische context zijn de “*Instructio summaria pro subcommissariis, poenitentiariis et confessoribus, in executionem gratiae plenissimarum indulgentiarum ac aliarum plenissimarum facultatum*” (Dokumente zum Ablassstreit von 1517. Hg. von Walter Köhler, Tübingen 1934, 104-124) en de polemieken van Konrad Wimpina (1465-1531), en die van Johann Tetzel (1465-1519), Johannes Eck (1486-1543) en Silvester Mazzolini (Prierias) (1456-1523) (Luthers 95 Thesen samt seinen Resolutionen sowie den Gegenschriften von Wimpina-Tetzel, Eck und Prierias und den Antworten Luthers darauf. Kritische Ausgabe mit kurzen Erläuterungen von Walter Köhler, Leipzig 1903; vgl. Dokumente zur Causa Lutheri [1517-1521]. Hg. und kommentiert von Peter Fabisch und Erwin Iserloh, Bd. 1-2, Münster 1988-1991 [CCath, 41-42]) en de toelichtingen van Luther uit het jaar 1518: Ein Sermon von Ablass und Gnade, [Februari] 1518 (WA 1, 243-246) en: Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute, [August] 1518 (WA 1, 525-628). – De tekst volgt editie A (origineel in fractuur gedrukt). – De titel van de disputatie is afkomstig van een nadruk (Benzing-Claus, Nr. 89).

Disputatie ter bekendmaking van
de kracht van aflaten, 1517.
(95 stellingen)

Amore et studio elucidande veritatis: hec subscripta disputabuntur
Wittenberge. Presidente R. P. Martino Lutther: Artium
et S. Theologie Magistro: eiusdemque ibidem lectore Ordinario. Quare petit:
ut qui non possunt verbis
presentes nobiscum disceptare: agant id literis absentes.
In nomine domini nostri hiesu christi. Amen.

- 1 1 Dominus et magister noster Iesus christus dicendo. Penitentiam agite. etc.¹
omnem vitam fidelium penitentiam esse voluit.
- 2 2 Quod verbum de penitentia sacramentali (id est confessionis et satisfactionis
que sacerdotum ministerio celebratur) non potest intelligi.
- 3 3 Non tamen solam intendit interiorem: immo interior nulla est.² nisi foris
operetur varias carnis mortificationes.
- 4 4 Manet itaque pena donec manet odium sui (id est penitentia vera intus)
scilicet usque ad introitum regni celorum.
- 5 5 Papa non vult nec potest ullas penas remittere. preter eas: quas arbitrio vel
suo vel canonum imposuit.
- 6 6 Papa non potest remittere ullam culpam nisi declarando et approbando
remissam a deo. Aut certe remittendo casus reservatos sibi: quibus contemptis
culpa prorsus remaneret.
- 7 7 Nulli prorsus remittit deus culpam: quin simul eum subiiciat: humiliatum in
omnibus: sacerdoti suo vicario.

1 Matt. 4:17: "Exinde coepit Iesus praedicare et dicere paenitentiam agite adpropinquavit enim regnum caelorum".

2 Over boete als uiterlijk sacrament en als innerlijke houding zie bijvoorbeeld Petrus Lombardus (ca. 1100-1160): Sent. 4 dist. 14 cap. 1 ("Poenitentia dicitur et sacramentum et virtus mentis. Est enim poenitentia interior, et exterior: Exterior sacramentum est, interior virtus mentis est; et utraque causa iustificationis et salutis est").

Uit liefde voor de waarheid en uit verlangen om haar aan het licht te brengen, zal over de hieronder staande stellingen te Wittenberg gedisputeerd worden, onder voorzitterschap van de eerwaarde pater Maarten Luther, magister in de letteren en de heilige godgeleerdheid, gewoon theologisch hoogleraar aldaar. Hij verzoekt daarom degenen die niet persoonlijk met ons van gedachten kunnen wisselen dit schriftelijk te doen. In de naam van onze Here Jezus Christus. Amen.

- 1 1. Toen onze Heer en Meester Jezus Christus zei: “Doet boete” enz., bedoelde hij dat het hele leven van de gelovigen boetedoening moet zijn.
- 2 2. Met dit woord [“Doet boete”] kan de sacramentele boetedoening – te weten: de boetedoening die uit biecht en genoegdoening bestaat en die door de dienst van de priesters wordt bewerkstelligd – niet bedoeld zijn.
- 3 3. Toch is met dit woord niet alleen maar een innerlijke boetedoening bedoeld; een dergelijke boetedoening is immers geen boetedoening als zij niet op verschillende manieren het vlees doet afsterven.
- 4 4. Dientengevolge duurt de straf (boete), zolang de mens ongenoegen met zichzelf heeft – dat is namelijk de ware innerlijke boetedoening –, dat wil zeggen tot hij in het rijk der hemelen is getreden.
- 5 5. De paus wil en kan geen andere straf (boete) kwijtschelden dan die hij zelf heeft opgelegd: uit eigen rechterlijke bevoegdheid of volgens de kerkelijke bepalingen.
- 6 6. De paus kan de schuld slechts op één manier vergeven, namelijk zo dat hij verklaart en bevestigt dat zij door God vergeven is. Bovendien kan hij de schuld zeker in de aan hem voorbehouden gevallen vergeven die anders zou blijven bestaan, als dit recht geminacht werd.
- 7 7. God vergeeft volstrekt niemand de schuld zonder hem tegelijk helemaal verdeemoedigd te onderwerpen aan de priester, als zijn plaatsvervanger.

- 8 8 Canones penitentiales³ solum viventibus sunt impositi. nihilque morituris secundum eosdem debet imponi.
- 9 9 Inde bene nobis facit spiritussanctus in papa. excipiendo in suis decretis semper articulum mortis et necessitatis.
- 10 10 Indocte et male faciunt sacerdotes ii: qui morituris penitentias canonicas in purgatorium reservant.
- 11 11 Zizania⁴ illa de mutanda pena Canonica in penam purgatorii.⁵ videntur certe dormientibus episcopis seminata.
- 12 12 Olim pene canonicè non post: sed ante absolutionem imponebantur: tanquam tentamenta vere contritionis. |
- 13 13 Morituri: per mortem omnia solvunt. et legibus canonum mortui iam sunt habentes iure earum relaxationem.
- 14 14 Imperfecta sanitas seu charitas morituri: necessario secum fert magnum timorem: tantoque maiorem: quanto minor fuerit ipsa.
- 15 15 Hic timor et horror satis est. se solo (ut alia taceam) facere penam purgatorii: cum sit proximus desperationis horrore.
- 16 16 Videntur infernus: purgatorium: celum differre: sicut desperatio: prope desperatio: securitas differunt.
- 17 17 Necessarium videtur animabus in purgatorio: sicut minui horrorem. ita augeri charitatem.

WA 234

3 *Canones poenitentiales* vloeien voort uit de oud-kerkelijke boetebepalingen en stonden ter beschikking van de priester in *libri poenitentiales*. Uit Luthers tijd en praktijk is bijvoorbeeld te noemen: Angelus de Clavasio: Summa de Casibus Conscientiae, Straatsburg 1513 (Summa Angelica).

4 Matt. 13:25.

5 Over de opkomst van de leer van het vagevuur zie Erich Fleischhack: Fegefeuer. Die christlichen Vorstellungen vom Geschick der Verstorbenen geschichtlich dargestellt, Tübingen 1969.

- 8 8. De kerkrechtelijke bepalingen over de boetedoening zijn alleen de levenden opgelegd. Geen enkele ervan mag de stervenden worden opgelegd, volgens dezelfde bepalingen.
- 9 9. Daarom bewijst de Heilige Geest ons ten aanzien van de paus een weldaad, dat hij in zijn decreten steeds uitzonderingen maakt voor de momenten van sterven en grote nood.
- 10 10. Priesters die de stervenden de kerkrechtelijke boetedoening nog voor het vagevuur in het vooruitzicht stellen, handelen onverstandig en slecht.
- 11 11. Dit onkruid, [de praktijk] waarbij men de kerkrechtelijke straffen omzet in vagevuurstraffen, is zeker gezaaid toen de bisschoppen sliepen.
- 12 12. Vroeger werden de kerkrechtelijke straffen niet ná maar vóór de vergeving [van de schuld] opgelegd, als het ware als toets van oprecht berouw.
- 13 13. Stervenden dragen door hun dood alles af en zijn al voor alle kerkelijke wetten gestorven; zij zijn rechtens daarvan ontheven.
- 14 14. Onvolmaakte bezonnenheid of liefde brengen bij een stervende onvermijdelijk grote vrees met zich mee. Die vrees is des te groter naarmate de liefde [voor God] geringer is.
- 15 15. Die vrees en schrik – om van andere dingen maar te zwijgen – komen op zichzelf al voldoende overeen met de straf van het vagevuur, omdat ze grenzen aan de verschrikking van de wanhoop.
- 16 16. Hel, vagevuur en hemel lijken evenveel van elkaar te verschillen als wanhoop, bijna-wanhoop en (heils)zekerheid.
- 17 17. Voor de zielen in het vagevuur lijkt het noodzakelijk dat de toename van de liefde net zo groot is als de afname van hun vrees.

- 18 18 Nec probatum videtur ullis: aut rationibus aut scripturis. quod sint extra statum meriti seu augende charitatis.
- 19 19 Nec hoc probatum esse videtur: quod sint de sua beatitudine certe et secure saltem omnes. licet nos certissimi simus.
- 20 20 Igitur papa per remissionem plenariam omnium penarum. non simpliciter omnium. intelligit: sed a seipso tantummodo impositarum.
- 21 21 Errant itaque indulgentiarum predicatores. ii: qui dicunt per pape indulgentias: hominem ab omni pena solvi et salvari.
- 22 22 Quin nullam remittit animabus in purgatorio: quam in hac vita debuissent secundum Canones solvere.
- 23 23 Si remissio ulla omnium omnino penarum: potest alicui dari. certum est eam non nisi perfectissimis. i[d est] paucissimis dari.
- 24 24 Falli ob id necesse est: maiorem partem populi: per indifferentem illam et magnificam pene solute promissionem.
- 25 25 Qualem potestatem habet papa in purgatorium generaliter: talem habet quilibet Episcopus et Curatus in sua diocesi et parochia specialiter.
- 26 1 Optime facit papa: quod non potestate clavis (quam nullam habet) sed per modum suffragii dat animabus remissionem.⁶
- 27 2 Hominem predicant. qui statim ut iactus nummus in cistam tinnierit:⁷ evolare dicunt animam.
- 28 3 Certum est. nummo in cistam tinniente: augeri questum et avariciam posse. suffragium autem ecclesie: in arbitrio dei solius est.

6 DH 1398: Met de bul *Salvator noster* (3-8-1476) verleende Paus Sixtus IV. de eerste keer een volledige kwijtschelding van alle straffen voor overledenen *per modum suffragii*.

7 Waarschijnlijk een gezegde van de aflaat-predikant Johann Tetzl (1465-1519); vgl. Luthers rapportages in *Wider Hans Worst*, 1541 (WA 51,538:29 - 542:12.27) en in zijn brief aan kardinaal Albrecht van 31-10-1517 (WA. Br 1, 111:20v, Nr. 48).

- 18 18. Noch met redelijke, noch met Schriftuurlijke argumenten, kan beweerd worden dat deze zielen zich in een situatie bevinden, waarin ze geen verdienstelijk werk kunnen doen of in de liefde niet kunnen toenemen.
- 19 19. Ook kan niet beweerd worden dat allen van hen bewust en zeker zijn van hun zaligheid, ook al zijn wij er wel volkomen zeker van.
- 20 20. Kortom: als de paus volkomen kwijtschelding van alle straffen verleent, bedoelt hij daarmee niet alle straffen zonder meer, maar alleen die, die hij zelf heeft opgelegd.
- 21 21. Derhalve dwalen alle aflaatpredikers die zeggen dat een mens door de pauselijke aflaten van alle straffen ontheven en behouden wordt.
- 22 22. In werkelijkheid scheldt de paus de zielen in het vagevuur geen straf kwijt die zij in dit leven hadden moeten afdragen, overeenkomstig de bepalingen van het kerkelijk recht.
- 23 23. Als er überhaupt aan iemand kwijtschelding van alle straffen gegeven kan worden, dan kan dat zeker slechts aan de allervolmaakste mensen, dat wil zeggen aan zeer weinigen.
- 24 24. Dientengevolge is het onontkoombaar, dat het grootste deel van het volk bedrogen wordt door de verheven belofte dat de straf zonder onderscheid wordt kwijtgescholden.
- 25 25. Over het vagevuur heeft elke bisschop in zijn bisdom en een iedere pastoor in zijn parochie dezelfde zeggenschap als de paus in het algemeen.
- 26 1. De paus doet er zeer goed aan dat hij door middel van de voorbede de zielen kwijtschelding schenkt en niet krachtens de sleutelmacht, die hij [met betrekking tot het vagevuur] trouwens ook niet heeft.
- 27 2. Degenen die zeggen dat de ziel omhoogvliegt zodra de munt in de geldkist klinkt, prediken het belang van de mensen.
- 28 3. Zeker is, dat door de munt die in de geldkist klinkt, winst en hebzucht makkelijk toenemen. De voorbede van de kerk onderwerpt zich echter aan het welgevallen van God alleen.

Resolutiones disputationum de Indulgentiarum virtute
F. MARTINI LVTHER AVGVSTINIANI
VITTENBERGENSIS, 1518.
[Praefatio ad Iohannem Stupitium.]

WA 1, [522] 525-527 [- 628]
Benzing-Claus, Nr. 205-208
Aland, Nr. 638

De *Resolutiones* behelzen de toelichtingen en argumenten van de 95 stellingen (Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum, 1517); voor de publicatie van dit geschrift zie Luthers brieven aan Christoph Scheurl, 5-3-1517 (WA.Br 1, 151-153, Nr. 62), Wenzeslaus Link, 10-7-1518 (WA.Br 1, 185v, Nr.83) en aan Georg Spalatin 28-8-1518 (WA.Br 1, 189-191, Nr. 87). – In het origineel heeft de *praefatio* geen indeling in alinea's.

Verklaringen van de stellingen over de kracht
van aflaten, door broeder Maarten Luther,
Augustijn te Wittenberg, 1518.

[Brief aan Johannes von Staupitz waarin
hem de Resolutiones disputationum de
indulgentiarum virtute worden opgedragen.]

REVERENDO ET VERE PATRI SUO

Iohanni Stupitio,¹ S[anctae] T[heologiae] professori / Augustiniana familiae Vicario. F[rater] Martinus
Luther discipulus Salutem et
seipsum.

- 1 Memini Reverende pater, inter iucundissimas et salutare fabulas tuas, quibus me solet dominus Ihesus mirifice consolari, incidisse aliquando mentionem, huius nominis poenitentia, ubi miserti conscientiarum multarum, carnificumque illorum, qui praeceptis infinitis eisdemque importabilibus, modum docent (ut vocant) confitendi,² te velut e caelo sonantem excepimus, quod poenitentia vera non est, nisi quae ab amore iusticiae et dei incipit, Et hoc esse potius principium poenitentiae, quod illis, finis et consummatio censetur.
- 2 Haesit hoc verbum tuum in me, sicut sagitta potentis acuta,³ coepique deinceps cum scripturis, poenitentiam docentibus, conferre, Et ecce iucundissimum ludum, verba undique mihi colludebant, planeque huic sententiae arridebant et assultabant, ita, ut, cum prius non fuerit ferme in scriptura tota, amarius mihi verbum, quam poenitentia (licet sedulo etiam coram deo, simularem, et fictum coactumque amorem exprimere conarer) Nunc nihil dulcius aut gratius mihi sonet, quam poenitentia, Ita enim dulcescunt praecepta dei, quando non in libris tantum, sed in vulneribus dulcissimi Salvatoris legenda intelligimus,

1 Johannes von Staupitz (ca. 1465 – 28-12-1524 Salzburg, Stift Sankt Peter), 1502 Dr. theol. in Tübingen, 1502 professor en decaan van de theologische faculteit aan de in 1502 gestichte universiteit Wittenberg, sinds 1502 vicaris-generaal van de observante Augustijnen, waartoe ook het klooster van Luther in Erfurt behoorde; in 1520 was hij voor korte tijd Dom-predikant in Salzburg; hij stapte over naar de orde der Benedictijnen en was vanaf 1522 abt van St. Peter in Salzburg. – Hij was Luthers biechtvader en was Luther tot grote geestelijke steun in de tijd voorafgaand aan de reformatie.

2 De *Modus confitendi* (1429) van de Portugese Benedictijn Andreas de Escobar († ca 1539) (Andreas Hispanus) was in West-Europa in vele gedrukte uitgaven in omloop. Het werd gebruikt voor algemeen gewetensonderzoek van de biechtelingen voor de biecht. De zonden die volgens Andreas opgebicht zouden moeten worden betreffen de zeven hoofdzonden, de zonden tegen de tien geboden, de lichamelijke en geestelijke werken van barmhartigheid, de zeven sacramenten, de zeven gaven van de H. Geest, de twaalf artikelen van het geloof, de acht zaligheden en de overige zonden.

3 Ps. 120(119):4.

Aan de eerwaarde Johannes von Staupitz, waarlijk zijn vader,
professor in de heilige Godgeleerdheid, vicaris van de Augustijner familie,
biedt zijn leerling, broeder Maarten Luther, zijn zegenwens en zichzelf.

- 1 Ik herinner mij, eerwaarde Vader, hoe eens, tijdens uw heerlijke, verkwikkende gesprekken met mij, waarmee de Heer Jezus mij steeds zo wonderbaarlijk troost, het begrip “boetedoening” ter sprake kwam. Begaan als wij waren met al die gewetens, en die kwelgeesten gedachtig die met eindeloze en ook nog eens onmogelijk belastende voorschriften een zogenoemde “Manier om te biechten” leren, kwamen uw woorden toen als een stem uit de hemel tot ons: boetedoening is alleen waarachtig, als ze begint bij de liefde voor de gerechtigheid en voor God; haar uitgangspunt is nu juist datgene wat voor die mensen haar doel en eindpunt is.
- 2 Wat u daar zei bleef in mij steken als “de scherpe pijl van een held” en dadelijk ging ik het vergelijken met teksten in de Schrift die ons over de boetedoening onderrichten. Och, wat een verrukkelijk spel, zoals de woorden dat van alle kanten met mij mee kwamen spelen: deze zienswijze was het, waar ze met een lach van herkenning op afvlogen. En zo kwam het dat, waar voorheen bijna geen woord in de hele Schrift mij zo tegenstond als “boetedoening” – al deed ik ijverig mijn best, zelfs voor Gods aangezicht, om te doen alsof en probeerde ik met een denkbeeldige, geforceerde liefde voor de dag te komen – niets mij nu lieflijker of dierbaarder in de oren klinkt dan datzelfde “boetedoening”: zó worden Gods geboden lieflijk, als wij maar begrijpen dat wij ze niet alleen in boeken, maar in de wonden van de allerlieflijkste Verlosser moeten lezen.

- 3 Post haec accessit, quod studio et gratia eruditissimorum virorum,⁴ qui nobis graeca et hebraea officiosissime tradunt, didici, idem verbum graece Metanaea dici, a meta et noyn, idest, a post et mentem, ut sit poenitentia seu metanea, resipiscentia, et post acceptum damnum, et cognitum errorem, intelligentia sui mali, quod sine mutatione affectus et amoris fieri est impossibile, quae omnia Paulinae Theologiae ita respondent aptae, ut nihil ferme aptius Paulum illustrare possit, meo saltem iudicio. |
- 4 Denique profeci et vidi, Metanaean, non modo a post et mentem, sed a trans et mentem posse deduci (sit sane violentum) ut Metania transmutationem mentis et affectus significet, quod non modo affectus mutationem, sed et modum mutandi, idest, gratiam dei videbatur spirare, Nam transitus ille mentis i[d est] verissima poenitentia celeberrimus est in sacris literis, ut quem, phase illud vetustum, olim significavit,⁵ Christus exhibuit, et longe ante Abraham quoque figuravit,⁶ quando transitor, idest Ebraeus vocari coepit,⁷ traiectus, scilicet, in Mesopotamiam, ut Burgensis,⁸ docte docet, Huic et titulus ille psalmus concinit, ubi idithum, idest, transiliens, cantator inducitur,⁹

WA 526

4 Naast de universiteitsdocenten in Wittenberg voor Hebreuws en Grieks Philipp Melanchthon (sinds 1518), Johann Böschenstein (sinds 1518), Matthaëus Adriani (1520–1521) en Matthaëus Aurogallus (ca. 1490–1543) (sinds 1519) waren er in de begintijd van de universiteit Wittenberg humanisten die Latijn, Hebreuws en Grieks doceerden, bijvoorbeeld Nikolaus Marschalk (ca. 1470–1525), Andreas Bodenstein von Karlstadt (1486–1541) en vooral Tileman Conradi (Syasticanus), Jodocus Morlyn (Jobst Mörlin) en Johann Reuber (Raptor).

5 Ex. 12:11: “est enim phase id est transitus Domini.”

6 1 Kor. 5:7; Gen. 14:13; Gen. 12:6.

7 Over deze uitleg vgl. (later) Maarten Luther: Lezingen over Genesis (1535–1545) (WA 42, 528:5–29).

8 Biblia Cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. Straatsburg [1492], ad Gen. 14:13: Volgens Nicolaas van Lyra blijkt uit deze Bijbelplaats dat de Hebreëen niet genoemd zijn naar Abram, omdat Abram al zo genoemd werd; Burgos verwijst in het *addimentum* II slechts naar de toelichting in add. Matt. 21:28. Luther aanvaardt hier Burgos' toelichting dat Abrams tocht naar Mesopotamië van hem een “oversteker” maakte. – Paulus de Santa Maria (van Burgos) (c. 1351–1435), een geleerde Joodse bekeerling (Schlomo ben Jitzchaq ha-Levi), 1415–1435 bisschop van Burgos (Castilië, Spanje), publiceerde een aanvulling op het exegetische standaardwerk van Nicolaas van Lyra (c. 1270–1349).

9 Ps. 39(38):1.

- 3 Later kwam daar nog bij, dat ik – dankzij de inspanningen en de welwillendheid van zeer geleerde mannen, die ons een grote dienst bewijzen door hun kennis van het Grieks en het Hebreeuws met ons te delen – leerde dat het genoemde woord in het Grieks *metanoia* luidt, uit *meta* en *noun, na* en *inzicht*. Zo staat “boetedoening” of *metanoia* dus gelijk aan “weer tot inzicht komen”: je onderging de schadelijke gevolgen, erkende de fout en hebt nu besef van het kwaad in jezelf – hetgeen slechts mogelijk is door een omslag in innerlijke bewogenheid en liefde. Dat alles stemt zo precies overeen met de paulinische theologie, dat (naar mijn oordeel tenminste) bijna niets Paulus beter illustreert.

- 4 Uiteindelijk kwam ik nog weer verder en zag dat *metanoia* niet alleen uit *na* plus *inzicht* kan worden afgeleid, maar ook (zij het wat geforceerd) uit *over* en *inzicht*. Dan krijgt het de betekenis van “overgang naar een ander denken en een andere innerlijke bewogenheid”. Zo leek er niet alleen de verandering van geest uit te spreken, maar ook de wijze waarop die verandering zich voltrekt, namelijk door Gods genade. Want die innerlijke “overgang”, die de waarachtige, eigenlijke boetedoening is, komt men telkens weer tegen in de heilige Schrift: dat oude *Phase* [Pascha] verwees er in vroeger tijden naar, Christus maakte er zichtbare realiteit van en lang tevoren was Abraham er ook een beeld van – Abraham, die men immers een “oversteker”, een “Hebreeër” ging noemen, namelijk een die overgekomen was naar Mesopotamië (volgens een geleerde mededeling van Paulus van Burgos). Hiermee stemt ook overeen dat psalm-opschrift waarin Jeduthun, “Overspringer”, als zanger wordt genoemd.